

TEKSTFORSTÅELSE-TEKSTBEHANDLING-TEKSTPRODUKTION

Et diskussionsoplæg med henblik på pædagogisk udnyttelse
af moderne tekstbehandlingssystemer

Jørgen Aage Jensen og Thomas Nissen

Nærværende artikel drejer sig om baggrund og muligheder for at operationalisere begrebet tekstforståelse. Hvilke overvejelser er nødvendige for at kunne angive observationsmuligheder/typer, med tilhørende sæt af kriterier, som grundlag for fortolkning af udtryk for tekstforståelse og progression i tekstforståelse.

Artiklen skitserer hovedlinierne i sådanne overvejelser, og stiller spørgsmålet, om de udgør et tilstrækkeligt grundlag til at komme i gang med arbejdet om tekstbehandlingssystemers pædagogiske muligheder.

Den følgende artikel vil beskæftige sig med udmøntning af overvejelserne i tilrettelæggelsen af undersøgelser, med udvalgte eksempler på (skøn)litterære tekster som udgangspunkt.

Principielle træk ved tekstbehandlingssystemer

I almindelighed forstår man ved "tekstbehandlingssystem" et redskab til mekanisering af udskrivning og korrigerende af en tekst. Korrigeringsmulighederne omfatter sædvanligvis indsætning, rettelser, sletning, kopiering og flytning af tekst, dvs. karakterer, ord, linier og afsnit, både i en bestemt tekst og mellem flere tekster. Opsøgning af karakterer og karakterkombinationer med henblik på rettelser eller sletning er ligeledes kendte muligheder. Endvidere findes ofte en del lay-out muligheder vedrørende tekstfremhævelse og formattering af teksten, hvortil kommer, at nogle systemer også har mulighed for at kontrollere ortografien ved hjælp af indbyggede 'ordbøger'.

Det karakteristiske er altså mekaniseringen af ændringer i en foreliggende tekst, kort sagt en samling aktiviteter, som man kender til i forvejen og kan foretage med 'håndkraft', men som nu kan udføres på en måde, som er af pædagogisk-psykologisk og didaktisk interesse, idet der åbnes mulighed for, at det pædagogiske forløb i højere grad kan være 'sagsorienteret' uden 'terapeutiske' og 'kompensatoriske' momenter dominans (f.eks. skrive- og stavevan-skeligheder).

Om tekstoplevelse og fortolkning

Læseoplevelsen er i de senere år blevet genbetonet som et afgørende moment i danskundervisningen, som noget der går forud for analysen af tekster, under-

tiden fremhævet som det – for nogle mennesker – tilstrækkelige udbytte af beskæftigelsen med sproglige udtryk. 'Identifikationskapacitet', forstået som færdighed i at genfortælle teksten – med sig selv i hovedrollen, er ofte anset som tegn på denne oplevelse, med graden af for- eller henførelse som udtryk for den følelsesmæssige dybde.

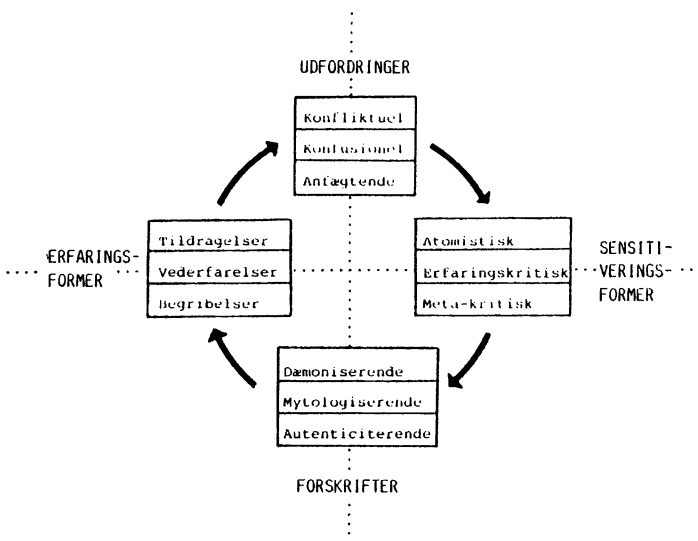
Denne opfattelse er problematisk, både i sin udialektiske sideordning af oplevelse og analyse, og i sin begrænsede operationalisering af oplevelsesbegrebet, der ikke indbefatter følsomhed for spændingsfeltet form-indhold. Den operationalisering der nemlig begrænser sig til "at sætte sig i fortællerens sted, med sine egne ord" skærper ikke sensitiviteten over for tekstens særlige udtryksform og dens virkemidlers resonansbund i menneskers forskelligartede erfaringsdannelse. Hertil kræves en differentiering af såvel tekst- som erfaringskategorier. Vort udgangspunkt for denne differentiering er følgende: *En teksts mening/hensigt er at fremkalde 'erfaringsækvivalenter' i modtagerens bevidsthed.*

Denne 'ækvivalens' har forudsætninger i specielle betingelser, som må vurderes ud fra erfaringsdannelsens systematik.

Med vort udgangspunkt i en psykologisk-pædagogisk synsvinkel vil hovedlinier i "erfaringsdannelsens systematik" derfor blive skitseret. Derefter opstilles et operationaliseringsparadigme med 'tekstens erfaringsprovokatoriske virkemidler' og 'modtagerberedskab' som de to hoveddimensioner.

Erfaringsdannelsens systematik

I operationaliseringsparadigmet betragtes forfatteren som en person der har forsøgt at fastholde erfaringer, som har bragt ham selv i 'bevægelse', og med sin fremstilling forsøgt at 'bevæge' læseren, men ikke nødvendigvis i samme



retning. For på forhånd at kunne vurdere dette *tekstens bevægelsesprovokerende potentiale*, må dens virkemidler kunne karakteriseres ud fra almene træk ved erfaringsdannelsens væsen.

For ligeledes at kunne karakterisere *læserens reaktioner på tekstens erfaringsprovokation* må vi betjene os af almene former for erfaringsbearbejdelse. Redegørelsen for disse almene træk og former (1), vil være disponeret efter det anførte skema, som i de efterfølgende afsnit vil være grundlag for, at tekstens bevægelsesprovokerende potentiale vurderes i den lodrette dimension, og læserens reaktioner i den vandrette.

De erfaringer mennesker har gjort kan være organiseret på tre måder: som tildragelser, vederfarelser og begribelser. Uanset måden udfordres erfaringsdannelsen af uoverensstemmelser mellem forventninger og faktiske hændelser, og mellem handlingers intenderede mål og faktiske konsekvenser. Disse uoverensstemmelser kan have forskellig karakter: objektivt være konfliktuel ('problemer'), eller konfusionel ('et dilemma') eller anfægtende (i betydningen: af-dækker manglende forudsætninger). Hvis udfordringen ikke afvises, føres mennesker over i sensitiveringsformerne med forskellige søgeområder og specifikationer, der kan resultere i forskellige former for modtagelighed over for 'forskrifter', (i form af forslag, forlæg, . . .). Disse kan igen føre til ny indordning, med en udvidelse, omstrukturering, omorganisering af erfaringsformerne til følge.

Vi siger, at når mennesker bevæger sig fra en erfaringsform over en udfordring til en sensitivitetsform, – eller fra en sådan over forskrifter til ny indordning, så *gør de erfaringer*, hvis dannelse altså må beskrives i et tre-faset paradigme.

Vores udfordringer ligger i kravet om nærmere at bestemme de med felternes stikord hypotaserede tilstande og procestyper.

Erfaringsformer

Tildragelsen er rituelt organiseret. Det drejer sig om besværgende forholdsregler over for det, vi må holde fra livet. Dette idiosynkratisk indlejrede erfaringsmateriale er knyttet til overfladiske, pars-pro-toto kriterier, som – ureflekterede – indsnævrer menneskers handle- og oplevelsesmuligheder.

Vederfarelsen er instrumentelt eller rutinemæssigt organiseret, som en rolle eller færdighed f.eks., uden et indre forhold til 'effekten'. Den kan genkaldes via episodekriterier, fast indlejret i tid og rum, men har ikke generaliserbar betydning for en sammenhængssøgende videnshierarkisering.

Begribelsen stræber mod en konsistent indordning af erfaringer i hierarkiserede strukturer, og er således en stræben mod et modsigelsesfrit grundlag for handlingsstyring og forudsigelser (strategier).

Udfordringer

Konfliktuel: Udfordringen her har 'problemkarakter' med løsning som mulighed, og den kan imødekommes med en omorganisering af f.eks. en strategi (sekventielt, kompositorisk). 'Problemet' ligger i omgivelserne.

Konfusionel: Udfordringen fremtræder som valgmuligheder, der objektivt ikke kan overskues i det pågældende virkefelt. Dette må udvides og synergistiske og antagonistiske kræfter i det omliggende influensfelt må medinddrages.

Anfægtende: Udfordringen her ligger i en påpegning af forudsætningsløshed, som kun kan overkommes gennem specificeringer i et personhistorisk perspektiv, af de koder og 'medier' som erfaringerne er fastholdt i.

Sensitiveringsformer

Atomistisk: Denne *procestype* skærper sensitiviteten over for fremgangsmåders eller modellers enkelte bestanddele, uden at inddrage noget forbindende princip. Kompositoriske og sekventielle omorganiseringer muliggøres.

Erfaringskritisk: Her skærpes sensitiviteten over for et givet virkefelts grænser. Individet stræber 'indefra' mod en specificering af de betingelser (observationsmåder, omgangsregler), hvorunder erfaringer er gjort. Herved skabes modtagelighed over for fremstillinger, der inddrager individet som 'erfarenende på særlige vilkår'.

Meta-kritisk: Her skærpes sensitiviteten over for systematikken eller regulariteten i egen vekselvirkning med omverden. Der stræbes efter en specificering af udtryksmuligheder og -betingelser og deres betydning i det personhistoriske forløb.

Forskrifter

Dæmoniserende: kalder vi fremstillinger, der gør mennesker til 'ofre' for (onde) viljer uden for dem selv, og upåvirkelige af dem selv. Det er nødvendigt at kende faretegn og flugtruter, at forsvare sig, måske med destruktive forholdsregler.

Mytologiserende: kalder vi fremstillinger, der foreskriver fremgangsmåder, væremåder (roller), alene med henvisning til konventionel 'effektivitet'. Livsvilkår naturliggøres, ofte med anskueliggørelse af "de store spørgsmål"s uløselighed i fascinerende rammer (den fælles skæbne . . . , det fælles skibbrud . . .).

Autentificerende: kalder vi fremstillinger, der tilstræber at 'retningsgive' individets stræben efter at forstå sin omverden, dvs. tilstræber at bringe menne-

sket tættere på 'virkeligheden', med redegørelser for sanselighedens grundbetinger og de forskellige vidensformers gensidige afhængighed.

Som sagt skal den nu skitserede systematik til forståelse af erfaringsdannelsens væsen anvendes på to måder: 1) til forhåndsvurdering af teksters virkemidler, og 2) til registrering og fortolkning af modtagerens (læserens) reaktioner på teksten.

ad 1) Denne vurdering vælger vi (2) at foretage i skemaets lodrette dimension, idet vi forsøger at karakterisere tekstens erfaringsprovokatoriske virkemidler som 'udfordrende' eller som 'forskrift'.

Er den udfordrende, handler den om en kritisk situation, hvor aktøren drives ud i et erkendelsesmæssigt ingenmandsland, fordi 'det gamle' krakelerer og 'det nye' endnu ikke har taget form. Teksten som tilstandsbeskrivelse peger hen mod en af de processer, som vi kalder sensitiveringsformer. Den er erkendelsesudvidende i betydningen: understreger forandringens nødvendighed og lægger op til sansernes skærpelse.

Er teksten en forskrift, beskriver den en 'imødekommende' tilstand, i hvilken forvirring, tvivl eller anfægtelse konstruktivt positiveres som et muligt element i en erfaringsform. Teksten er bekræftende i betydningen: gengiver potentielt læseren handlemuligheder.

Det bliver vor opgave yderligere at differentiere mellem teksttyper efter de underformer skemaet indeholder. Det er klart, at selve udvælgelsen af tekster vil være stærkt påvirket af karakteriseringsmulighederne.

ad 2) Til vurdering af modtagerens beredskab vælger vi (2) at anvende skemaets vandrette dimension ud fra to udgangspositioner.

Afvises tekstens erfaringsprovokation er der to analyseretninger, afhængigt af teksttypen. Hvis det er en "udfordring" der afvises er spørgsmålet, hvilken form for erfaringsfiksering der er baggrunden herfor. Er erfaringerne "rituelt fikserede" med idiosynkratiske reaktionsmuligheder til følge? Er de "instrumentelt fikserede" med ligegyldighed over for teksten til følge? Er de "kategorialt fikserede", som når et genrepræg tilslører eller fordrejer tekstens indhold i læserens oplevelse?

Hvis det er en "forskrift" der afvises, bliver spørgsmålet hvilken sensitive-ringsform afvisningen har sin baggrund i. Er det f.eks. således, at læseren imødekommers på et forlængst tilbagelagt stadium? Eller forudsættes han i besiddelse af en sensitivitet, som han aldrig har været udfordret til?

Akcepteres tekstens erfaringsprovokation som en "udfordring" bliver spørgsmålet, om det er en konfliktuel, konfusionel eller anfægtende tilstand, der har været baggrund herfor. Hvis det er en "forskrift", der akcepteres, må vi søge kriterier for den erfaringsform, som udvides og omorganiseres til at omfatte forskriftens erfaringsmateriale.

Eksternaliseringsmåder for modtagerberedskab

For at modtagerberedskabet skal kunne vurderes efter den heuristik som det foregående har handlet om, kræves der en 'yderliggørelse' af de intellektuelle

bearbejdningsprocesser, som har teksterne som genstand. *En sådan eksternalisering er kun mulig, hvis de indre processer afspejles i beslutningsmønstre, dvs. valg mellem muligheder, vi som iagttagere har et fortolkningsberedskab overfor.* Eller for at sige det på en anden måde: Læserens udtrykken sig må finde sted i en iscenesættelse eller i et arrangement, der i sig selv bidrager til artikuleringen af signifikante kriterier, der modsvarer vore fortolkningskategorier (som selvfølgelig skal være så ekspliciterede som muligt. Ellers kan de ikke udfordres og revideres).

Det arrangement, vi til dette formål vil arbejde med, indebærer tilskyndelse til tekstproduktion med udgangspunkt i en forelagt tekst. Vi vil forsøge at angive rammerne for denne produktion ved hjælp af følgende 'omformuleringskrav', hvortil der skal udarbejdes nærmere direktiver:

Parafrasering, hvor der tilskyndes til, at en teksts indhold og mening fastholdes, men i en anden form.

Pastichen, hvor formen gives et andet indhold.

Karikaturen, hvor særtræk og egenart overdrives.

Parodien, hvor omformuleringen drejer sig om at forstærke diskrepansen mellem indhold og form.

Travestien, hvor en form kræves profaneret ved at den gives et hverdagsligt indhold.

Tanken er, at vi vil søge tekstforståelse demonstreret gennem beherskelsen af både indholds- og formaspekter som udtryk for sensitivitet over for tekstens virkemidler, eller søge graden af og formen for forståelse nærmere belyst gennem en tekstproduktion, hvor disse aspekter trækkes fra hinanden. Særlig interessant vil det være nærmere at undersøge de tilfælde, hvor tekstoplevelsen som sådan forhindrer denne bestræbelse.

Det er nødvendigt at finde nye veje mellem to poler: Den hvor en oplevelsesgivende og bevægende teksts virkemidler helliggøres som urørlige, mystiske kræfter, og den hvor kravet om analyse står i vejen for enhver oplevelse.

Muligheder i brugen af tekstbehandlingssystemer

Den tekstproduktion som danner grundlaget for registrering og fortolkning af elevernes tekstbehandling skulle i høj grad være faciliteret af ETB-systemers muligheder.

Blandt de muligheder der er omtalt i indledningen vil vi igen nævne ordop-søgnings- og erstatningsfunktioner, der vil kunne fremhæve en teksts særpræg, f.eks. med hensyn til ordklasser og bøjningsformer. Endvidere vil afsnitombytningsfunktioner i kombination med f.eks. udskrivning af indholdsfortegnelse kunne fremme overblikket over en teksts opbygning ved at faser i argumentationsmåder bringes til at fremtræde.

Sammenholdt med de øvrige ETB-funktioner udgør disse muligheder et redskab, som vi forestiller os kunne være et vigtigt incitament til skærpelse af samtalen mellem elever, og mellem elever og lærere. Ideer og hypoteser der udspringer af samtalen vil løbende kunne afprøves.

Som en videreudvikling af disse tekstrevisionsmuligheder og mekanisering

af selve udskriften, som altså ligger i eksisterende, ret udbredte tekstbehandlingsystemer ("ordprocessorer") er der i de senere år fremkommet systemer som sigter videre, såkaldte "ideprocessorer". Betegnelsen er vel lovlig optimistisk, bedre ville det være at tale om "struktureret teksteditering". Tanken er, at datamatens muligheder ingenlunde er udtømt med korrigeringsmulighederne og mekanisering af udskriften. Også udtænkning af teksten bør kunne faciliteres ved hjælp af (mikro)datamatens potentiale (3). Hvad ligger der nu i dette? Der ligger for det første en funktion til at etablere en "træstruktur" i teksten, dvs. et over-underordningsforhold af tekstens afsnit efter indholds-mæssige kriterier. Sammenholdt med "vinduesfunktionen" tillader systemet dermed, dels en samtidig fremvisning af forskellige tekstafsnit, dels en mulighed for at bearbejde de enkelte afsnit uafhængigt af deres rækkefølge i teksten.

For det andet tænkes der på en udvidelse af opsøgningsfunktionen til at omfatte sammensatte og betingede udsagn (Boole'ske operatorer).

Sådanne systemer er ganske småt ved at dukke op, og der kan næppe i øjeblikket siges noget præcist om fremtidige muligheder på disse områder.

Men der kræves under alle omstændigheder pædagogiske, psykologiske og fagdidaktiske referencerammer som grundlag for vurdering af den pædagogiske brugsværdi (4). I nærværende artikel har vi givet eksempler på sådanne referencerammer.

NOTER

- (1) Nissen, T.: Social- og specialpædagogik i almenpædagogisk perspektiv. *Skolepsykologi*, 1985 (i trykken).
- (2) Skemaet *kunne* anvendes på andre måder: i sin helhed til fortolkning af f.eks. en udviklings- og dannelsesroman, eller der kunne byttes om på dimensionernes anvendelsesmåde. Dette ville dog – lige nu – forøge vore operationaliseringsvanskeligheder.
- (3) Til orientering: Lemmons, P.: Beyond the word processor. *BYTE*, januar 1984, pp. 53-56.
- (4) Jensen, J. A. & Nissen, T.: Om pædagogisk forsvarlighed og udviklingsmæssig relevans. *NYT om UDDANNELSESFORSKNING*, 1983, 3(4), 30-40.